

Шаповал А.В. (Глущенко А.В.) Емоції : психолінгвістичний аспект аналізу //Вісник Черкаського університету, Філологічні науки. – Вип. 94 – Черкаси, 2006. – С.180-188 (постановою президії ВАК журнал включено до переліку наукових фахових видань)

ЕМОЦІЇ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

Статтю присвячено аналізу емоцій як статусної психологічної і лінгвістичної характеристики у сучасних дослідженнях. Представлено п'ять найбільш уживаних класифікацій емоцій, обговорено основні риси емоційної саморегуляції мови та чинники, що детермінують вибір мовцем відповідних мовних одиниць емотивної семантики.

Ключові слова : емоції, емоційна саморегуляція мови, емоційний стан.

Лінгвістичний аналіз емоцій неможливий без долучення результатів їх аналізу, отриманих іншими антропоцентричними науками, адже в багатьох випадках він спирається саме на положення психології, соціології, психолінгвістики й інших дотичних наук. Незважаючи на те, що проблеми взаємозв'язку емоцій з інтелектуальним, раціональним, оцінним і експресивним компонентом, питання семантичної інтерпретації, категоризації та субкатегоризації емоцій, а також дослідження мовної і мовленнєвої експресії вже давно привертають увагу науковців, з'ясування статусу емоцій та визначення їх ролі у мовленнєвому спілкуванні і сьогодні залишаються остаточно не вирішеними, а отже потребують подальшого аналізу.

Емоції (від лат. *emoveo*, що означає „хвилюю”, „збуджую”), виражаючи щиросердні переживання та почуття людини, є одним із найважливіших компонентів людського „я”. Будучи не тільки тісно пов'язаними із потребами людини, а й базуючись безпосередньо на цих потребах та відображаючи ступінь їх задоволення, емоції є, фактично, психічним відображенням

життєвого розуміння людиною певних явищ та/або ситуацій, що проявляється у формі безпосереднього, швидкого і небезстороннього переживання [1, 96]. Таким чином, емоції є частиною соціального досвіду людини, який акумулюється і зберігається у мові, оскільки як мисленнева (раціональна і психічна), так і пізнавальна діяльність людини базуються саме на мові, котра виступає „оболонкою думки” [2, 187]. Закріплений у мовних одиницях, емоційний досвід людини, як і будь-який досвід взагалі, закодовано реалізується та сприймається у процесі мовленнєвого спілкування. Ось чому однією з найбільш актуальних і нагальних проблема сучасної лінгвістики є проблема категоризації та семантичної інтерпретації емоцій.

Будучи однією з форм відбиття свідомістю людини оточуючого її світу, емоції обумовлені, з однієї сторони, внутрішніми потребами і внутрішньою мотивацією людини, а з іншої сторони, особливостями конкретної зовнішньої ситуації. Емоціям як складним системним психологічним утворенням, що складають емоційну сферу людини, притаманні такі загальні характеристики як тривалість, інтенсивність, рухомість (швидкість зміни емоційних станів), реактивність (швидкість виникнення, виразність і адекватність емоційного відгуку на певні внутрішні та/або зовнішні стимули), а також ступінь їх довільного контролю. [3, 201]. Хоча емоції і не мають відповідних фізичних параметрів, все ж їм притаманні певні зовнішні ознаки, які у процесі комунікації сприймаються як формальні. Це може бути почервоніння або збліднення обличчя, тремтіння голосу, сльози або сміх, особлива емоційна інтонація, вживання певних мовних одиниць емотивної семантики тощо.

Зазначимо, що як і самі емоції, так і їх зовнішні прояви, такі як міміка, пантоміміка, зміна тону голосу, вегетативні реакції тощо є суб'єктивними. Суб'єктивність емоцій виражається в тому, що одна й та ж подія може викликати у різних людей дуже різні, а подекуди і протилежні емоції. З іншого боку, навіть дуже схожі переживання майже завжди дещо різняться у різних людей. Деякі зовнішні прояви емоцій людина може стримувати та/або маскувати, заміщуючи їх зовнішніми проявами, характерними для

протилежних емоцій. У новій і незнайомій для неї комунікативній ситуації людина може іноді переживати непевний за знаком („плюс” – „мінус”) емоційний стан, який, зазвичай, не є тривалим і зі зміною цієї ситуації набуває певної полярності, виражаючи позитивну чи негативну емоцію.

Окрім суб’єктивності та полярності, емоціям також властива фазність, яка виражає динаміку їх квантитативної характеристики. Так, у межах будь-якого одного емоційного стану людини (однієї модальності) зазвичай досить виразно проявляються коливання інтенсивності цього емоційного стану за типом „напруження – розрядка” або „збудження – заспокоєння” [3, 181].

До специфічних рис емоцій відносять їх амбівалентність (подвійність), оскільки людина здатна одночасно відчувати полярні за знаком („плюс” – „мінус”), емоції, наприклад, любов і ненависть: кожна емоція здебільшого має свою протилежність хоча протилежності емоції не завжди взаємно виключають одна одну, типовим приклад чого є так звані „сльози радості”.

За твердженням психологів, людина здатна відчувати і виражати понад 500 різноманітних емоцій [4, 87], повна класифікація яких все ще залишається серед невирішених проблем. Наявні у науковій літературі класифікації різняться як за критеріями, так і за кількістю виокремлених типів і підтипів емоцій, проте загальноприйнятої класифікації емоцій все ще бракує. Найбільш вживаними є наступні п’ять класифікацій:

1. Класифікація емоцій Е.А.Зінченко, в основу якої покладена скалярність позитивних і негативних емоційних станів. Виокремлюються п’ять основних емоційних станів, кожен з яких представлений відповідними емоціями [цит. по 5, 213]:

- Сильний негативний стан: сильне невдоволення, лють, відчай, жах.
- Слабий негативний стан: слабке невдоволення, гнів, образа, засмучення (смуток), збентеження (тривога), страх.
- Нейтральний стан: спокій, впевненість.
- Слабкий позитивний стан: слабке задоволення, втіха.

- Сильний позитивний стан: сильне задоволення, радість, захопленню

2. Класифікація емоцій К.Є. Ізард, за якою розрізняють десять „фундаментальних” емоцій як таких, що виступають регуляторами поведінки людини, її соціальних контактів та широкого кола різних психічних проявів. Перші три позиції класифікації відносять до позитивних емоцій, а решта сім – до негативних [4, 52-53]: 1) зацікавленість – збудження; 2) задоволення – радість; 3) подив (здивування); 4) горе – страждання; 5) гнів – лють; 6) відраза – огида; 7) презирство – нехтування; 8) страх – жах; 9) сором – сором'язливість; 10) провина – каяття. Як видно із наведеного переліку, більшість емоцій представлена двома термінами, які відображають різний ступінь їх інтенсивності. Крім цього, кожна із фундаментальних емоцій слугує основою для цілого спектру емоційних станів, які різняться квантитативно – мірою свого вираження. Наприклад, у межах такої одномодальної емоції як радість, виокремлюють [3,187] такі її різновиди, як радість-задоволення, радість-захоплення, радість-шаленіння, радість-екстаз тощо. З іншого боку, поєднання декількох із вищенаведених фундаментальних емоцій призводить до виникнення більш складних, або комплексних, емоційних станів. Наприклад, емоційний стан тривожності може поєднувати такі емоції, як страх, гнів, провину і зацікавленість.

3. Класифікація емоцій Б.І. Додонова, за якою емоції диференціюються за двома напрямками [6, 25]: 1) специфічність/не специфічність; 2) категоризація класів. За першим напрямком, емоції класифікують на специфічні і неспецифічні. Емоції кваліфікують як специфічні, якщо вони виражають емоційний стан людини відповідно до однієї її потреби, як результат оцінки людиною певного позамовного об'єкта або події, що викликали цю емоцію. Емоції кваліфікують як неспецифічні, якщо вони виражають загальний стан людини, який виникає у зв'язку із задоволенням чи не задоволенням певної потреби. Фактично, специфічні і неспецифічні емоції тісно пов'язані між собою, проте у кожному конкретному випадку

емоційних проявів завжди виявляється лише один різновид, який виступає як домінуючий. Наприклад, емоція „радість” сама по собі є неспецифічною емоцією, яку переживає чи виражає людина, проте у кожному конкретному прояві цієї емоції до її складу у тій чи іншій мірі входять певні специфічні компоненти, адже радість може бути як спів-радістю, так і зловтіхою. За другим напрямком, емоції класифікують за десятьма основними категоріальними класами, що утворюють відкритий ряд, адже, як вважає Б.І. Додонов, запропонована ним класифікація допускає збільшення кількості виокремлених класів (категорій), без порушення принципу, покладеного в її основу. Десять категоріальних класів емоцій такі [6,25-31]: 1) альтруїстичні емоції; 2) комунікативні емоції; 3) емоції самоствердження і честолюбства; 4) праксичні емоції; 5) емоції боротьби; 6) романтичні емоції; 7) гностичні емоції; 8) естетичні емоції; 9) гедонічні емоції; 10) емоції накопичення.

4. Класифікація емоцій А.Т. Злобіна, згідно якої виокремлюються 36 емоцій, за якими йдуть почуття, загальна кількість яких перевищує одну тисячу. За основу виокремлення емоцій обирається безпосередній зв'язок емоцій і потреб людини. У результаті, розмежовуються наступні шість послідовних рівнів людських потреб [1, 96]: 1) фізіологічні потреби; 2) потреби у продовженні свого роду; 3) духовні потреби і потреби у добуванні засобів для свого існування; 4) потреби у спілкуванні (права, обов'язки); 5) потреби у самовираженні (наприклад, у релігії, спорті тощо); 6) потреби у самостверженні (наприклад, повага з боку інших, визнання, влада тощо). Кожному рівню цих потреб відповідає певна „базова” (переважаюча) емоція, оскільки саме відповідність людським потребам зумовлює важливість і специфічність ролі емоції у загальному світосприйнятті людини. Вихідною у запропонованій системі емоцій А.Т. Злобін вважає емоцію страху як одну із найдавніших. Другий і третій щаблі у класифікації займають емоції суму і гніву. За негативними емоціями йдуть позитивні, першою з яких є сором, притаманний, на відміну від страху, лише людям, адже саме сором регулює взаємовідносини людей, зокрема у процесі спілкування. Наступними є емоції

радості та специфічного стану, який, фактично, є відсутністю будь-яких емоцій, що характеризує випадки, коли людина, абстрагуючись від усіх вищезазначених емоцій, приступає до рішучих дій. Це стан, що відповідає так званій емоції безстрашності. Класифікація А.Т. Злобіна дозволяє, з одного боку, прослідкувати дзеркальну симетрію емоцій (наприклад, гнів – сором, страх – безстрашність тощо), а з іншого боку показує підпорядкованість емоційних проявів дії закону інтегративності [1, 97]. Згідно із цим законом, кожна наступна емоція вступає в силу лише після припинення дії попередньої, глибина й інтенсивність якої, як правило, їй і передаються. Наприклад, чим інтенсивнішою буде заподіяна емоція горя або смутку, тим сильнішою буде емоція помсти або гніву, яка йде за нею.

5. Класифікація емоцій М.С.Лебединського і В.М.Мясіщева, в основу якої покладені види емоційних проявів. Згідно цієї класифікації виокремлюють [цит. по 3, 180]:

- Гострі емоційні реакції на раптові обставини: гнів, радість, туга, страх.
- Емоційні стани, що виникають зі змінами нервово-психічного тону: ейфорія, депресія, страх, тривога, гнів, печаль, фрустрація тощо.
- Позитивні чи негативні емоційні відношення до певного об'єкта або події: ворожнеча, неприязнь, ненависть, любов тощо.

Зазначимо також і те, що знаючи і розуміючи природу емоцій та характер їх дії, людина здатна передбачати приближення тієї чи іншої емоції; вона також вміє ефективно завуальювати свої емоції або керувати їх зовнішніми проявами.

Емоційний стан людини яскраво проявляється у спілкуванні, зокрема у мовленнєвому, обидва учасники якого (мовець і адресат) реалізують свої емоції, відповідно, кодуючи чи декодуючи їх у актуалізованих мовних одиницях. Реалізація емоційного стану комунікантів відбувається у межах емоційного дискурсу як окремого виду мовленнєвої діяльності. Змістом

емоційного дискурсу, що виникає в межах емоціогенної ситуації, є передача мовцем свого емоційного стану як способу психологічної реалізації своїх емоцій та виклик у адресата відповідного емоційного переживання [7, 3-4].

Із загально визнаного розуміння нерозривності розвитку емоційної сфери людини від розвитку її когнітивної спроможності випливає висновок про те, що емоції є, як правило, усвідомленими, а отже і параметричними, тобто такими, що підлягають вимірюванню. Визнаючи параметричність і скалярність емоцій, поділяємо точку зору В.І. Шаховського, який вважає, що квантитативні виміри емоцій можуть вибудовуватися не тільки за інтенсивністю їх проявів, але й за компонентністю їх складу [8, 36-37], оскільки емоції лише зрідка проявляються поодиночі; найчастіше ж вони реалізуються групами: група радощів, група смутку, група страху тощо. Окрім параметричності, емоції характеризуються й своєю інтелектуальністю, яку вбачають у тому, що емоцій завжди контекстуально залежні, адже різні комунікативні ситуації спонукають мовця до вживання різних мовних засобів реалізації однієї і тієї ж своєї емоції [там само].

Оскільки емоціогенні ситуації можуть викликати як позитивні, так і негативні емоції, то виникає питання стосовно того, які саме компоненти комунікативної ситуації детермінують знак („плюс” чи „мінус”) її емоціогенності, котрий і реалізується в емоційному забарвленні мови. Вочевидь, це питання не зводиться лише до характеристик того чи іншого емоційного стану комунікантів або до певних умов розгортання мовленнєвих процесів, адже значну роль відіграє і наявність такого чинника, як емоціональна саморегуляція мови, опосередкована загально-психологічними базисними характеристиками комунікантів та стійкій вибірковості ними компонентів комунікативної ситуації [9,103]. Емоційна саморегуляція мови є завжди залежною від емоційних особливостей психологічного обрису комунікантів, тобто це взаємозв'язок емоційності, активності та саморегуляції, який і виявляє себе у емоціогенній комунікативній ситуації. Розуміння емоційності як стійкої базисної характеристики комунікантів

дозволяє розкрити особливості вираження у мовленні їх стабільного емоційного відношення до навколишнього середовища.

Основними характеристиками емоційної саморегуляції мови виступають модальність, спрямованість (векторність) та гнучкість. Модальність емоційної саморегуляції, притаманна всім явищам емоціональної природи, залежить від емоційних диспозицій мовця і проявляє себе в тому, що смисловий зміст висловлювань зазвичай має певне емоційне забарвлення: радісне, тривожне тощо. Спрямованість емоційної саморегуляції, обумовлена особистісною орієнтацією мовця на те, що у комунікативній ситуації є для нього суб'єктивно значимим, у значній мірі визначає лінію мовленнєвої поведінки, характерну саме для цього мовця. Гнучкість емоційної саморегуляції мови базується на суб'єктивній легкості та об'єктивній швидкості і точності адаптації мовленнєвих дій мовця до взаємозв'язку емоційно забарвленого образу ситуації і його уявлення про власні емоційні особливості, котрі виражаються в його самооцінці [9, 103-104].

Своє мовне вираження емоції отримують перш за все у мовних одиницях емотивної семантики, відібраних мовцем для вираження свого емоційного стану, адже саме емотивна семантика корелює з найлабільнішою сферою людської психіки – емоціями. Оскільки, як уже зазначалося, ні у психології, ні у фізіології все ще не встановлена кінцева кількість емоцій то, відповідно, все ще не з'ясованою залишається загальна кількість і різновидна представленість емотивних значень (конотацій) емотивних мовних одиниць (у термінах В.І. Шаховського – емотивів). Саме цим пояснюється той факт, що іноді важко зрозуміти, з якою саме емоцією співвідноситься той чи інший емотив. Цим же пояснюється і те, що у межах певного мовленнєвого акту можливе вживання цілої низки лексичних одиниць, які різняться за своєю денотативною семантикою, але функціонують як емотивні синоніми, що особливо характерно для комунікативних ситуацій сильної емоційної напруженості [8, 21-31]. Наприклад:

а) Емотивні синоніми зі знаком „мінус”

– I don't want to be alone here tonight, she said.

– All right. I'll call the station and have them send someone here to—

– No! Please! I'm afraid to trust anyone else. Could you stay here with me, just until morning? Oh, please.

б) Емотивні синоніми зі знаком „плюс”

– How nice to see you.

– Thank you, Andre. This is Miss Toni Prescott. Mr. Nicholas.

– A pleasure, Miss Prescott. Your table is ready.

– The food is excellent here, Jean Claude assured Toni, when they were seated. (...) I cannot tell you how happy I am that we have finally met.

– I am, too, Toni said softly.

Значну роль у відборі мовних засобів вираження емоцій відіграють такі соціально-психологічні чинники, як особистісні характеристики мовця, його комунікативна установка, мотивація, система очікувань, комунікативні наміри та контекст комунікативної ситуації, причому характер емоційної експресивності мовних засобів регулюється у мовленні комунікативною установкою мовця, а співвідношення кількості стандартно і нестандартно вживаних лексичних одиниць і граматичних структур залежить від того комунікативного наміру, який реалізується мовцем у межах конкретної комунікативної ситуації. Таким чином, вибір і використання мовних засобів емотивної семантики є ситуативно обумовленими та детермінованими комунікативним наміром мовця.

Мовне вираження емоцій, яке завжди підпадає під дію особистісно-ситуаційного чинника, і є безпосереднім фактором, котрий детермінує вибір мовцем відповідних мовних одиниць емотивної семантики [9, 100]. Хоча питання про механізм такого вибору все ще залишається остаточно нез'ясованим, вважається, що він залежить від актуалізації будь-якої із двох семантичних сіток: тієї, що обумовлена функціональним станом емоційного збудження мовця, або ж тієї, що обумовлена „особистісною прийнятністю” смислового змісту мовленнєвого повідомлення [10, 126]. Тобто, відбір

емотивної лексики детермінується і регулюється, по-перше, станом загального емоційного збудження мовця як потужним екстралінгвістичним фактором, по-друге, індивідуальними особливостями використання мовцем емотивної лексики, і по-третє, індивідуальним стилем мови мовця, характерним для його усвідомленого та/або неусвідомленого використання мовних одиниць.

Зазначимо, що вже сам вибір предмету або теми розмови нерозривно пов'язаний із випереджаючою емоційною оцінкою з боку мовця, адже будь-яка значима для нього тема, неодмінно викликає у нього певне безпосереднє емоційне відношення [9, 101]. При цьому стійкі емоційні переваги, що вже склалися в індивідуальному досвіді мовця, помітно впливають на здійснювану ним вибірковість введення до своїх висловлювань певних предметів, подій чи ситуацій. Тобто, організація мовцем смислового змісту своїх висловлювань значною мірою визначається роллю його емоційно особистісних переваг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Злобин А.Т. К классификации эмоций// Вопросы психологии. – № 4. – 1991. – С. 96-99.
2. Колшанский Г.В. Семантика слова в логическом аспекте// Язык и мышление. – М.: Наука, 1967. – С. 187-208.
3. Сидоров П.И., Парняков А.В. Введение в клиническую психологию. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. Т. 1, – 408 с.
4. Изард К.Е. Эмоции человека. – М.: Узд-во МГУ, 1980. – 440 с.
5. Крылов А.А., Маничева С.А. Практикум по психологии. – С-Пб.: Питер, 2000. – 559 с.
6. Додонов Б.И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности. – Вопросы психологии. № 6. – 1975. – С. 21-32.

7. Биценко Т.О. Історична динаміка експресивів негативної емоційності в англійському дискурсі XVI-XX ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04./ Харк. нац. ун-т ім.В.Каразіна .– Харків, 2004.– 20 с.
8. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронежск ун-та, 1987. – 192 с.
9. Витт Н.В. Личностно-ситуационная опосредованность выражения и распознавания эмоций в речи// Вопросы психологии. – № 1. – 1991. – С. 95-107.
10. Motley M.T., Camden C.T. Nonlinguistic Influence on Lexical Selection: Evidence from Double Entendres// Communication Monographs. – V.5 –№ 2, June. – P. 124-135.